

Irodalom 5-8. Az OFI újgenerációs tankönyveiről

ALAPVETŐ CÉLOK

A tantárgyi input tanulóhoz közelítése

A/ Irodalmi és nyelvi jelenségekkel kapcsolatos tanulói reflexiók gyűjtése és beépítése a tankönyvbe. Ezek értelmezése, csoportosítása, szembeállítás, továbbgondolása.

B/ Fogalmak körkörös visszatérése egyre magasabb definíciós szinten

Az interiorizálás elősegítése

A/ Irodalmi művek problematikájának hétköznapi párhuzamai, köznyelvi és szleng-elemek párhuzamai.

B/ Vizuális megközelítés: flipchart, flowchart, gondolatterkép, fűrtábra, Venn-diagram stb

Az anyagfeldolgozás megkönnyítése

A/ tevékenykedtetés arányának növelése.

B/ Irányított (mentorált, tutorált) projektfeladatok.

C/ A legadaptívabb fogalmak végigvitele: a nézőpont, az elbeszélés mód, az értékrend, a befogadás meghatározottsága, a jelelmélet, az indexikus-ikonikus-szimbolikus beszéd mód, a szófajtság és a szintagmatikus jelentés grammatikában és irodalomban egyaránt, a kettőt egybekötve.

Motiválás

A/ Érdekes jelenségek a nyelvhasználati pragmatikából: a nyelvi félreérthetőség, a szöveges és képi közlés többértelműsége, jelek a legkülönbözőbb helyzetekben, pl siketek jelbeszéde, emósok, szkinhedek, vallási viseletek, kézjelek, irodalmi kódok. Nyelvtechnológia, Prószéky, helyesírás-ellenőrzés a számítógépen.

B/ Emberarcú irodalom, így pl. irodalmi viták, hamisítások, irodalom és politika, tanulmány szerzőkkel interjú, élő írók papucsban, az irodalmi pletyka, művészet és giccs, városi népköltészet stb.

A metakognitív tudatosság fejlesztése

A/ Tankönyvtelenítés, zéró-didaktikájú szövegek közlése, naturális-manipulálatlan hétköznapi szövegbázisok. Vagyis olyan szövegek rendszeres beemelése, amelyekben nincs kiemelés, amely nem a korosztályuknak szól, amely nem megfelelő stílusú. Ezeket éppúgy feldolgoztatni vázlattal, lényegkiemeléssel stb. mint a preparált, tanulásra előkészített szövegeket.

B/ Beépített kérdőívek a tananyag részek nehézségéről, érdekességéről, saját előrehaladásáról

A visszacsatolás és az önkorrekciónak intézményesítése

A/ Jellegzetes tanulói félresiklások gyűjtése és tankönyvi közlése. Pl. Névmás és határozószó összekeverése. „Petőfi befordult a konyhára”-típusú hibák.

B/ A linearitás ellenpontozása spirálisan visszatérő „ismétlő”, de annál fejlettebb, új kontextust is adó modulokkal. Az „összefoglalás” és „év végi összefoglalás” fapados didaktikájának nagy léptékű meghaladása.

A CÉLOK HÁTTERÉBEN HÚZÓDÓ DIAGNÓZIS

Az átlagos IQ nem csökken

A korunkra jellemző intenzív használat – sok ellentétes jóslattal szemben – nem vezet az emberiség elbutulásához, sőt, épp ellenkezőleg, nemzedékről nemzedékre nő az emberiség IQ-ja. Németországban például évtizedenként 3 IQ-ponttal nő a mért eredmény (Schmundt, Hilmar 2012) Törökországban 6-tal, de az Egyesült Államokban is folyamatosan emelkedik, ahelyett, hogy csakugyan elbutulnánk, ahogyan a képernyőhöz kötött mai ember láttán joggal gondolhatnánk.

Ugyanakkor a nemzedékek nyelvi, szóbeli képességei csakugyan romlanak

A logikai és vizuális feladatok megoldása jobban megy a mai gyerekeknek, mint a korábbi nemzedékeknek, mentális lexikonuk azonban jóval szegényesebb, s mindabban, amit szavakkal kellene kifejezniük, egyre jobban elmaradnak a szüleik generációjától. Mindez Flynn professzor szerint egyfajta alkalmazkodás következménye: alkalmazkodnak a felgyorsult világ rohanásához, amelyben a hosszas, részletező beszédmódnak nincs többé helye. Ezeroldalas regények helyett másfél órás filmekben gondolkodnak a fiatalok, ami a szóbeliséget érthető és szükségszerű módon erodálja. Hasonlót figyelt meg Gósy Mária is, amikor kutatása során azt tapasztalta, hogy a mai gyerekek rohanva írnak. Senki sem kérte tőlük, hogy siessenek, a mai 12-13 évesek mégis tízzel több szót írnak le egy perc alatt (25 helyett 35-öt), mint a hatvan évvel korábban azonos körülmények között megkérdezett kutatási alanyok (Gósy – Kovács 2001)

A baj akkor mutatkozik meg, amikor beszélniük vagy fogalmazniuk kellene

A tanulóknál nem elsősorban a szövegértés, hanem a szövegalkotásnál mutatkozik meg a baj, amikor szavakba kellene önteniük gondolataikat, tegyék ezt akár írásban-szóban megnyilatkozva, szöveget alkotva, akár néma autokommunikáció (Lotman 2001) formájában, magát a gondolkodást gyakorolva – ami legalább olyan fontos, mint az előbbi, csak rövidlátásunk folytán sokkal kevesebb szó esik róla. (Gambino 2012)

A szövegalkotás nem mérhető, ám ugyanolyan fontos

A Flynn-effektus nemcsak azért veszélyes, mert a szókinccs szűkülése valamennyi tantárgyra kiterjedően a teljes iskolai előrehaladást aláássa, s voltaképpen előre rossz teljesítményre predesztinálja a fiatal kényszerből éppúgy, mint történelemből vagy akár a szöveges példákkal előálló matematikaórán (David 2010). Hanem veszélyes azért is, mert a hiányosság egész felnőttkori életvezetése során alkalmatlanná teheti a személyes, munkahelyi vagy akár a legintimebb érzelmi konfliktusok verbális feloldására, megbeszélésére, ködös belső feszültségeinek világos fogalmi eszközökkel való tárgyiasítására és közlésére.

AZ ALAPCÉLOK MEGVALÓSÍTÁSÁNAK ESZKÖZEI A TANKÖNYVEKBEN

Tematikai újszerűség:

Mai ifjúsági művek is kerüljenek szóba a klasszikus művek kapcsán, hogy

- a tanulók ráismerhessenek mai tapasztalataikra
  - nyelvileg emészthetőbb legyen számukra az irodalmi szöveg
- Jelenjen meg a humor.

Szerkezeti újszerűség

A fejezetek élén jelenjen meg felidéző kérdés, amely

- rámutat az előzetes ismeretekre
- személyes élmények megosztására buzdít) A tankönyvi kérdések és feladatok funkciója, típusai, jellegzetességei példákkal

A témakörök elején a témára való ráhangolódást segítő kérdések: összekapcsolás az előzetes ismeretekkel, ráhangolódás, elhelyezés a tanuló mindennapi nyelvhasználatból származó tapasztalatai közt.

A tankönyvi leckékben: a) Szövegértés és szövegalkotás b) Grammatikai ismeretek és azok alkalmazása c) Reflektálás az tanultakra

Újszerűség a tevékenykedtetésben

A tevékenykedtetés legyen sokrétű és jól tagolt:

- szókincs-bővítő és szövegértő feladatok, beleértve a digitális illetve internetes feladatokat is
- feladatadás grafikus rendezők segítségével, flipchart, flowchart, gondolattérkép, fűrtábra, Venn-diagram stb.
- történjen meg a fogalmi háló megalapozása

Az ismeretek megértése

A tankönyv tartalmára vonatkozó elvárások bemutatása

- motiválás, tankönyv önértelmezése, életközelség, életkorhoz igazodás

A tartalom strukturáltsága

- rendszerszerűség, áttekinthetőség, tipográfiai-grafikus kiemelések

Az ismeretanyag kifejtettsége

- kulcsfogalmak kiemelése, azok koncentrikus bővítése évek folyamán

A tanulók előzetes tudásához való alkalmazkodást segítő eszközök

- felvezető kérdésekkel

A megértést szolgáló didaktikai eszközök

- kérdések, feladatok, grafikus eszközök

A szövegezés minősége

- tagoltság, logikus elrendezés, érthetőség

Újszerűség a legadaptívabb fogalmak alkalmazása terén

- Készítsük elő a későbbi fogalomhasználatot

- a tanuló szintjén jelenjen meg a nézőpont, az elbeszélésmód, az értékrend, a befogadás meghatározottsága, a jelelmélet, az indexikus-ikonikus-szimbolikus beszédmód, a szófajtság és a szintagmatikus jelentés grammatikában és irodalomban egyaránt

Az ismeretek alkalmazását biztosító műveletek tanulása

A készségek, képességek fejlesztésére szolgáló eszközök

- tevékenykedtetés, készségfejlesztés

Az ismeretek és a képességek integrált fejlesztését biztosító eszközök

- projektfeladatok

Szöveges kiegészítés, értelmezés, javaslatok a megvalósítás módjaira

- ábrákkal, kiegészítő olvasmányokkal

Gondolkodási eljárások tanulását segítő eszközök

- példák a megértéshez, reflektálásra, továbbgondolásra adott lehetőségek

Az ismeretelemek ismeretté, az ismeretek ismeretrendszeré fejlesztésének feltételei

- ismétlés át rendszerbe foglalás lehetőségei

A problémamegoldás tanulását segítő eszközök

- megismertet a vitával és a tudományos kutatással

A tanultak mindennapi életben történő alkalmazásához segítséget adó eszközök

- elsősorban a szövegértés és a szövegalkotás fejlesztésével

Újszerűség a tanulói reflektálásban

A leckék végén idézzünk tanulói reflexióból, amely

- megmutatja, milyen is lehet egy ilyen reflektálás
- alkalmat ad rá, hogy a tankönyvhasználó tanuló is kialakítsa ehhez való viszonyulását

A tanulás módszereinek tanulása

Az adott korosztály tipikus fejlettségi szintjének figyelembe vétele a tanulás megtervezésében

- nyelvi szint helyes beállításával

A tanulás megtervezését és értékelését segítő eszközök

- összefoglaláskor önellenőrzés lehetőségével

A tanulási motívumok fejlesztését szolgáló megoldások

- problémafelvetésekkel

A tanulási képességek fejlesztését szolgáló eszközök

- tankönyv mintákat és feladatokat ad a társas feladatmegoldás és társas tanulás elsajátításához és gyakorlásához

A személyes reflektálásra ösztönző eszközök

- dilemmák megfogalmazásával

Újszerűség a tanulásmódszertanban és a motiváció megteremtésében

- Motiválás többek között az irodalomtörténet és a linearitás megtörésével, a tematikus ismerkedés előtérbe helyezésével

- Tanulási visszacsatolás a jellegzetes tanulói félresiklások gyűjtésével és tankönyvi közlésével. Pl. Névmás és határozószó összekeverése. „Petőfi befordult a konyhára”-típusú hibák.

4. Szociális viszonyulások, magatartásformák tanulása

Értékek közvetítése

- a szokásos kritériumrendszer figyelembevételével

A szociális képességek fejlesztését segítő eszközök

- a csoportos tanulói feladatok

Az énkép fejlesztését segítő eszközök

- feladatokkal, problémafelvetésekkel

Újszerűség a tanulás során gyakorlandó együttműködésben

- Kisebb, életkornak megfelelő projektfeladatok
- Kooperatív munkaformák

VÁLTÁS ÉS TOVÁBBLÉPÉS AZ 5-6 ÉVFOLYAMPÁRRÓL A 8-9. ÉVFOLYAMPÁRRA

Irodalmi fogalomháló: szemiotika és nézőpont után a vezérfonal a kommunikációs helyzet

Az 5-6. évfolyam kötetain túllépve a főszöveg a korábbiakhoz hasonló felfogás szerint készül, ám hetedikben a beszédhelyzetet állítja középpontba. Bizonyos szerkezeti részek változatlanul maradnak, más részeket lecserélünk. A tankönyv hat fejezetre tagolódik, ezekhez összefoglalások kapcsolódnak. Megőrizzük a tankönyv végén található kiegészítő fejezeteket: *Fogalomtár*, *Életrajzi vázlatok* és a *Ráadás*, amely ajánlott verseket, novella- és regényrészleteket tartalmaz.

Új elemek beemelése az állandó modulok közé

A hetedikes tankönyv fő szerkezeti egységeit a következő állandó részek egészítik ki, strukturálják: *Idézd fel!*; *Kérdések, feladatok*; *Irodalmi barangolások*; *Szövegértés*; *Kutass a világhálón!*; *Képek és irodalom*. Szervesen illeszkedik ezek közé a beszédhelyzetet középpontba állító, szorosabban vett tanulnivaló. A tananyagfejlesztők szövegválasztásának egyik fontos szempontja hetedikben is az, hogy a klasszikus értékek mellett modern szerzőkkel, a mai tizenéveseket érdeklő regényrészletekkel, versekkel hozza közelebb a tudnivalókat.

Átkötés a zárófeladat és a nyitókérdések közt

Módosul a leckék elején található bevezető *Idézd fel!* című kérdéscsoport funkciója: a már elsajátított ismeretekre mutat rá, azok elmélyítésére törekszik. Újdonság, hogy ez a kérdésblokk az előző lecke *Kutass a világhálón!* című (házi feladatként használható) kérdéséhez, feladatához kapcsolódik. Ennek köszönhetően az óra eleji ismétlést segíti, megalapozza a tanulók otthoni, önálló munkáját.

Az *Irodalmi barangolások* című részben olvasható szövegek továbbra is a szövegértés fejlesztésére fókuszálnak, emellett irodalomtörténeti, életrajzi érdekességekkel, műfaji-poétikai kiegészítő ismeretekkel bővítik a tanulnivalót.

Nagyobb szerep a képzőművészetnek

Az ötödikes és a hatodikos tankönyvben is megtalálható *Betűk és ábrák* grafikus feladattípust a hetedikesben a *Képek és irodalom* című új modul váltja fel, amely az irodalom és a képzőművészet (festészet, szobrászat, fotóművészet) lehetséges kapcsolódási pontjaira mutat rá, és önálló internetes kutató munkára ösztönzi a tanulókat.

KÖTELEZŐ OLVASMÁNYOKHOZ VALÓ VISZONY

Egy ezzel kapcsolatos tanárok körében végzett felmérés eredményei:

A magyartanárok 73%-a fele-fele arányban olvastatna hagyományos „kötelezőket” és „maiakat”.

Csupán 25%-uk utasítja el a klasszikusok részletekkel történő „kiváltását”.

97%-uk a régi olvasmányokat ma is alkalmasnak tartja erkölcsi-esztétikai kérdések felvetésére.

85%-uk a mai népszerű műveket is alkalmasnak tartja iskolai munkára.

Csupán 12%-uk utasítja el az otthoni olvasásra kötelezést, mint módszert.

72%-uk továbbra is fontosnak tartja a több száz oldalas művek házi olvastatását.

51-49%-ban megosztott a tanártársadalom atekintetben, hogy az olvasmányoknak országosan közös kánont kell-e alkotniuk.

A megkérdezettek elsőprő többsége, 89% várna iránymutatást az olvasmányok kérdésében.

Hasonló arány – 88% - teszi egyértelművé, hogy ezt az irányt maga a tanártársadalom kell, hogy megfogalmazza.

A tankönyvsorozat válasza a problematikára

Az adott olvasmány (például A kőszívű ember fiai) „kötelező” vagy nem kötelező voltáról a tankönyvek nem nyilatkoznak.

Ez tantervi kérdés.

A tankönyvek a műegészről éppúgy adnak információkat, mint minden más mű esetében.

Ezen túlmenően a mű részleteivel közelebről is foglalkoznak.

MOTIVÁLÁS KORTÁRSÁK, NÉPSZERŰ FILMEK ÉS A TANULÓ MINDENNAPI ÉLETÉBŐL VETT TEMATIKA RÉVÉN

„A” Projektlehetőség: A jó dolgokat élvezzük. De mit kezdünk a bajokkal?

Összevethető Az őzfiú című népmese és a Csillagok háborúja című film azon részlete, amikor Anakin szenved a gondolattól, hogy Padmének baja eshet.

Lehetséges kérdések a filmjelenetről:

Milyen hatással van Anakinra a jövőbe látás képessége?

Milyen tanácsot kap társaitól?

Igazold, hogy a várható szenvedés már nem első az élményei között!

Padmé csakugyan meghal, de halálában is megcsillan a remény. Miért?

Lehetséges kérdések a meséről:

A szegény ember megözvegyül. Miért nem nősül meg újra?

A gyerekek rábeszélik a nősülésre. Mit remélnek az új anyától?

Elúzi őket, az erdőben kellene veszniük. Mit tesz a kislány, hogy meneküljön?

Az emberek előre látják a bajt, mégsem kerülik el a veszélyt. Mondj rá példákat a meséből!

„B” Projektlehetőség: Az ellenségeinkkel megküzdünk. De mit kezdünk a barátainkkal?

Összevethető A tök és a csikó című monda és A gyűrűk ura című film azon jelente, amikor Frodót Samu ellen hangolja Gollam.

Lehetséges kérdések a filmjelenetről:

Egyformán szereti-e egymást a két barát?

Milyen helyzet hozza ki Frodóból a bizalmatlanságot?

Miben áll a harmadik személy szerepe a viszályban?

Hogyan viselkedik a méltatlanul eltaszított barát?

Lehetséges kérdések a mondáról:

Mátyás szoba elegyedik a szegény emberrel. Miről maradna le, ha szó nélkül továbbhaladna?

Mit ad ő cserébe a paraszt jókedvéért?

Miért nem fedi fel kilétét a paraszt előtt?

Miként bánik a barátja ellenségével?

„C” Projektlehetőség: Az idő sodor bennünket. De mit kezdünk mi az idővel?

Összevethető a Szondi két apródja és a Harry Potter című film azon jelenete, amikor Dumbledore tanácsára Hermione visszarepíti az időben magát és Harryt, hogy megváltoztathassák az események menetét. További filmpéldák: Trója (Párisz és Hektor vívódnak, hogy visszaforduljanak-e a hajóval), Pókember (Peter Parker addig tervezi udvarló szavait, míg Mary Jane elmegy); Robin Hood (szaracén barátja nem szakítja meg imáját egy kisebb csetapaté miatt)

A JELLEL ÉS JELENTÉSSEL KAPCSOLATOS KOMPETENCIÁK FEJLESZTÉSE

Az ötödikesek a tanév elején tanulják a mesetípusokat (a népmese, a műmese, a csalímese, a láncmese, az állatmese és a tündérmese). Itt találkoznak először **a jel fogalmával**:

A mesélő mesemondás közben éppúgy jeleket közöl a hallgatónak, mintha integetne vagy bekiabálna neki az ablakon. Az integetés és a bekiabálás azt jelentheti: „Gyere ide!”, „Figyelj rám!” Mit jelentenek azok a jelek, amelyeket egy mese elmondásával küldünk a másik embernek? Ezek a jelek többféle jelentéssel, üzenettel is rendelkezhetnek:

- ne félj, a jó győzni fog;
- élvezd a percet, csak ülj, és hallgasd a mesémet;
- nosza, képzeld magad a hős helyébe, és éld át a kalandjait!

Minden irodalmi alkotás jel, amely üzenetet közvetít a másik ember számára.

A népmese és a műmese fogalma kapcsán ezek **eltérő kommunikációs helyzete** ad alkalmat a más és másféle jelek megkülönböztetésére:

A népmese és a műmese esetében is azt történik, hogy egy mesélő jelet ad általuk egy hallgatónak. A népmeséknél a jeladás szóban valósul meg, a műmeséknél írásban, majd megjelenésük után olvasás vagy felolvasás révén. Mi a különbség a kétféle kommunikáció (közlésfolyamat) között? A népmese alkotója elmeséli a történetét a hallgatónak, akik nem lehetnek túl sokan. Ezzel szemben a műmese szerzője nem tudja, kik fogják elolvasni a művét, nincs jelen a mese olvasásakor, a közlése célba érésekor. Ellenben joggal számíthat rá, hogy sok olvasóhoz eljut az általa adott jel.

Az Árgyélus-mese ismert jelenete (Tündérszép Ilona igazságtalan pofozkodása) ad rá alkalmat, hogy a tanulók felismerjék a jelek **sokféle értelmezésének** jelenségét:

Ilona nem hisz a jeleknek. Közlik vele, hogy Árgyélus megérkezett: ez a közlés a jel. Ő azonban képtelen elfogadni ezt az üzenetet. Nem tud vele mit kezdeni, és nem hisz benne. „Nem hiszek a szememnek!” – kiáltunk fel, ha váratlanul elénk toppan egy ismerős. Más helyzetekben is így viszonyulunk a jelekhez. Napnál világosabb, amit látunk, mégsem hiszünk benne, mert mások az elvárásaink, feltevéseink. Nem fogadható el számunkra, ami történt. Vagyis a jel önmagában nem elegendő, én is kellek hozzá, hogy megértsem, elfogadjam.

A szegény ember és a róka című népmese történetében valójában nem a róka a központi figura, hanem a fenyegetőző, közben azonban rémüldöző medve – akinek példája megmutatja, mennyire mást jelenthet **ugyanaz a jel egyik és másik befogadónak**.

A medve megrémül a vadászkiáltás hangjától. De nem biztos, hogy a kutyaugatástól is megijedne. Egyikünk az egerektől, másikunk az injekciós tűtől fél. Lehet, hogy a jó matekos ügyetlen, és fél a testnevelésórától. Az ügyes tornász viszont esetleg a matekórától tart. Vadászkiáltás, kutyaugatás, matekóra, testnevelés: ezek mind jelek. Amitől egyikünk fél, az a másiknak nagyszerű ígéret. Vajon mitől függ, hogy melyik jel mit jelent egyikünknek és másikunknak? A jelentés függ az adottságainktól: matekos agyunk van. Függ a tapasztalatainktól: a medvetársunkat szintén vadászok lőtték le. Attól is függ, hogy mire tanítottak minket, milyen tapasztalatokat szereztünk eddigi életünkben. Elvitt-e bennünket az apukánk tornabemutatókra gyerekkorunkban? Vagy nem oda vitt, hanem matekversenyre. A jeleket tehát mi magunk töltjük meg jelentéssel.

Az elégedetlen lovacska című orosz népmese arra világíthat rá, hogy ugyanannak a befogadónak is **mást jelenthet idővel ugyanaz a jel**.

Születésétől fogva ugyanott él, ugyanazt látja tavasztól ősziig, szántástól nyomatatásig. Igen szűk a világa, és csak egy keskeny résen keresztül látja az élet tágas mezőit. Mi történik vele az út során? Sokkal tapasztaltabb lesz, és tapasztalatai alapján már a saját életét is másként kezdi látni. Pedig ugyanazt az életet látja: a szántást és a nyomatatást. Ugyanazok a jelek ötlenek a szemébe, az útja után azonban mindezt elfogadhatónak, sőt jónak látja. Előtte meg rossznak érezte. Ugyanaz a jel teljesen más jelentést kapott az út után. A jelek egymáshoz képest tudják megtalálni a helyüket a gondolatainkban.

A János vitéz kapcsán az epika kerül előtérbe, a történetmondás kapcsán pedig (persze nem ezekkel a szavakkal) egy-egy történet **denotatív és konnotatív jelentését** is szóba hozhatjuk.

Az epikus művekben elmondott történetek jelek, amelyeknek többféleképpen is megragadható a jelentésük. Közvetlen jelentésük maga az esemény. Ezt összefoglalhatjuk a *János vitéz* kapcsolatban is. Sokszor azonban egy másik, mélyebb jelentéssel is rendelkeznek. Ezt vagy megtaláljuk, vagy nem, egyikünk így értelmezi, másikunk úgy. Az első két fejezet mélyebb jelentéseként például ezt fogalmazhatjuk meg: az emberi boldogság nagyon törekeny. Sokszor átélhetjük az örömet, de gyorsan el is roppen, mintha ijedős kismadár lenne.

A János vitéz sok-sok **hasonlata** közvetlen alkalmat ad a jel működésének tanulmányozására.

„A pusztá, mint tenger, feküdt körülötte...” „Jancsi lelkem, mi lelt? mért vagy oly halovány, / Mint az elfogyó hold bús őszi éjszakán?” „Elváltak egymástól, mint ágtól a levél”. Fontos itt kiemelni, hogy a hasonlat (és általában a jel) nem csak költők számára használható eszköz! Mindannyian mondunk hasonlatokat, még a leghétköznapibb szövegekben is! Hiszen mi is arra törekszünk, hogy az általunk létrehozott jel minél erősebben hasson a hallgatónkra. Ezért mondjuk, hogy éhes vagyok, mint a farkas. Vagy hogy eltűnt, mint szürke szamár a ködben. A hasonlat erősíti az üzenetünket, nagyobb aktivitásra bírja a befogadót.

Metaforákba is lépten-nyomon beleütközünk a János vitézben.

„Hát sugarát a nap fegyverekre lötte”. „Bármi nagy hideg volt, megbirkózott vele”. „Nagy égháború volt keletkezőben”. Ezek sokkal hatásosabb jelek, mint a hétköznapi beszéd. Meglepetést okoznak, hiszen egy idegen dolog nevét használják fel. A birkózás képét veszik kölcsön az erőfeszítés kifejezésére, a lövés képét alkalmazzák az erős napsugár leírására. A nyelvi jel így sokkal erősebben hat ránk, és a kép élénkebb munkára ösztönzi a jelentés megalkotóját – jelen esetben minket. A hétköznapi beszédben is rengeteg metaforát használunk. A pontos meghatározás így szól: „A számítógéphez tartozó periféria, amelynek mozgásával a kurzor helyét változtatjuk.” Mennyivel jobb azt mondani rá egyszerű metaforaként egér.

A **megszemélyesítés** tanításakor szintén fontos kiemelni, hogy ez a hétköznapi nyelvhasználatnak is alapvető eszköze.

Megszemélyesítés a 12. fejezetből: „A sarkantyút vágta lovak oldalába, Dobogott a földön lovak patkós lába Vagy talán a földnek dobbant meg a szíve, E vést jövendő zajra megijedve.” A versszak első fele hétköznapi nyelven mond el valamit. A lovak patkói alatt dobogott a föld. Majd egy sokkal erőteljesebb kép fejezi ki ugyanezt: szinte a föld is életre kelt, nem is a patkók dobogtak, hanem a föld szíve dobbant meg. Ez nem csak a költők kiváltsága, nem csupán költői eszköz! Mi is számtalan dolgot megszemélyesítünk a beszédünkben. Például, mint a francia király beszédében: „Kincsem vetélkedett Dárius kincsével”. Mi is mondhatjuk ezt: ez az időjárás vetélkedik az északi-sarki klímával! Pedig sem a kincs, sem az időjárás nem élő, nem tud vetélkedni. Vagy ahogy Petőfi írja: „Másnap reggel a nap szokás szerint fölkel.” Nem kelhetett föl a nap, hisz nem is él. Vagy egy másik versszakban: „Megszólt a sereg harsány trombitája.” Már hogy szólt volna meg? Nem tud beszélni a trombita! Ezek mind hétköznapi megszemélyesítések.

Az alakzatok közül elsőként a párhuzam és az ellentét szerepel, ezeknél hasznos lehet világossá tenni, hogy **nem alakítják át a nyelvi jel jelentését**, hanem azzal hatnak ránk, hogy különös módon rendezik egymás mellé a nyelvi jeleket.

Vagy ellentétesen válogatják szét a piros meg a zöld gombokat, vagy úgy rendezik el a fagyitölcséreket, hogy egyre nagyobbak sorakozzanak egymás mellett, vagy épp két sorba rendezik a színes ceruzáinkat, két párhuzamos egyenest alkotva. Mindegyik esetben a nyelvi jelek egymáshoz képest elrendezett helyét érdemes megfigyelnünk. Párhuzam: „Oly hamar támadott az égháború, Mily hamar Jancsinak sorsa lett szomorú.” **Ellentét:** Gazduram ugyan nem legszebben bánt velem; Hanem én őneki mindazt elengedem.” Ez a szembeállítás – a többihez hasonlóan – abban erősíti a nyelvi jeleket, hogy erősebben kirajzolódjon a körvonaluk. Ha egy fehér ruhás lány fekete háttér elé áll, az még jobban kiemeli a karcsú alakját. Ugyanígy a bosszúállás gondolatának felmerülése is fekete háttérként emeli ki a legfontosabb üzenetet: Jancsi nem fog bosszút állni. „Ma ötre jövök, nem háromra” – mondjuk mi is, ha fel akarjuk hívni a figyelmet az időpont változására. Ugyanezt teszi a költő is, amikor ellentétpárt alkot.

A **ritmus** fogalma is jól összekapcsolható a szemiotikával. A ritmus szigorú abroncsba fogja a szöveget, a nyelvi jel ezáltal kerekesebb, zártabb, rendezettebb lesz, s könnyebb lesz a beszélőnek átadnia, a hallgatónak pedig megértenie.

A ritmus különböző jelek szabályos váltakozása. A hangsúly a váltakozáson van, hiszen ha ugyanaz a dolog ismétlődne, aligha beszélhetnénk ritmusról. De az is lényeges, hogy ez a váltakozás szabályos. Kiszámíthatónak kell lennie, hogy a hallgató ráhagyatkozhasson, biztos lehessen benne, mi következik. Az ütemhangsúlyos verselésnél abból érdemes kiindulni, hogy a magyar nyelvben a szó vagy a mondat, vagy az ütem elején található szótag

mindig hangsúlyos. Ebből következően az ütemhangsúlyos verselést úgy lehet a legkönnyebben megteremteni, ha szünetet iktatunk be a sorokba. Ahány szünet, annyi új ütem, s ahányszor új ütem kezdődik, az első szótag hangsúlyossá válik. Így keletkezett egy hangsúlyos szótagunk, utána pedig a hangsúlytalanok következnek. Máris megszületett a kétféle szótag szabályos váltakozása.

A **félrevezetés** a jelekkel való ismerkedés fontos eleme lehet Ézsau és Jákob története kapcsán, hiszen ilyenkor a közlő arra épít, hogy nagyobb valószínűséggel jelenjen meg a kommunikációban az egyébként is létező sokértelműség. Az öreg Izsáknak nehéz megértenie a jeleket, hiszen öregségére megvakult, nem lát, így a látható jelek kimaradnak az életéből. Csupán a többi érzékszervére hagyatkozhat. Nem kell persze vaknak lennünk ahhoz, hogy hasonló bajba keveredjünk, mint Izsák. Aki ki tudja előre számolni, melyik jellel hogyan fogunk reagálni, az akár félre is vezethet bennünket. Idegen szóval úgy mondjuk, manipulál. Befolyásol, megvezet, trükkös módon irányít bennünket. A testvérek anyja éppen ezt teszi. Rebekka félrevezeti a férjét, mert azt akarja, hogy a kedvenc fia kapja meg az áldást, ne pedig az elsőszülött, akinek járna. Hasonló manipulációt láthatunk a médiában is. Óvatosnak kell lennünk, ugyanakkor az ember azonban nem élhet örökké bizalmatlanságban: abba belebetegedne. A bizalom szüntelenül újjászületik bennünk, ezért vagyunk kiszolgáltatva a hamis jeleknek.

A **jelek helyiértéke** olyan paraméter, amelynek megfelelő alkalmazásához szintén hozzá kell szoktatnunk a diákokat. A mellékes jellel figyelni a fontos helyett – félrevezető. Erre adhat alkalmat az Ikarosz-történet.

A mitológiai történetnek az egyik kulcsmondata így hangzik: „Mellette állt fia, Ikarosz, s nem tudta hogy a saját vesztében gyönyörködik.” A másik kulcsmondat – ami jól kiegészíti ezt –, így szól: „S aki látta, amint a levegőt szeltek, isteneknek hitte őket.” Mindkét mondat arra utal, hogy a szárnyak, a repülés gyönyörű dolognak látszott. Ez a látszat azonban nem bizonyult igaznak, a jel megtévesztő volt. Az istenekhez méltó, csodálatos menekülés halállal végződött. Azért emelhetjük ki ezeket a mondatokat, mert a mindennapi élet is tele van olyan jelekkel, amelyek szépnek ígérkeznek, s végül csalódást okoznak. A rossz dolgok sokszor nagyon is vonzóknak látszanak. Nagyon is érthető, hogy a gyerekeket vonzza a sok ízletes tortaszelet, bonbon, minyon, palacsinta, s mindenféle édesség. Ezeknek az illata, látványa, sőt már a neve is mind olyan jel, amely valami nagyon kívánatos dologra utal. S az édességek mértéktelen fogyasztásának szomorú következményei lehetnek: elhízás, betegség, kellemetlen lelkiállapot. Mi történik, amikor az ember ezeknek a megtévesztő jeleknek a fogságába esik? Jellemzően az, hogy az apróbb jelek, a kisebb részgazságok kötik le a figyelmünket, s a nagyobb jelek, a nagy összefüggések pedig eltűnnek a szemünk elől. A torta a maga apró tényszerűségében nagyon is jó dolog. A jel nem hamis, az illat nem félrevezető! Eltakar azonban előlünk egy nagyobb összefüggést: az életmódunk egészének, a táplálkozásunk általános irányának a kérdését. Ahogyan egy fa eltakarhatja előlünk az erdőt, úgy egy-egy csábító benyomás is tökéletesen elfeledtetheti velünk az általános igazságokat.

Jelek a négyzetben – vagy más szóval a **jelek rétegzettsége** – olyan tapasztalat, amelyre (a néven nevezés igénye nélkül) mégiscsak rácsodálkozhat a gyermek a maga ötödikes szintjén.

Petőfi versében (Szülőföldemen) a kiinduló helyzet egyszerű. A vers hőse hosszú idő után hazatér, felkeresi szülővárosát. Az ismerős helyszínek ezer és ezer emléket idéznek fel benne. Első pillantásra ennyi az egész. Annál különösebb a különféle jelek egymáshoz való viszonya. Természetesen maga a vers is művészi jel, amely megosztja velünk a beszélő élményét. Ez a vers felhívás, amelyet hozzánk, az olvasóhoz intéz a költő. El akar indítani bennünk egy érzelmi választ, amelyben mi megfogalmazzuk hasonló élményeinket. Ez a jelentés persze nem egyszerűen Petőfi szavainak a lefordítása, hiszen mi is hozzátesszük hasonló élményeinket. – A saját életemben mi az a régi helyszín, amelyik így hatna rám? Hová mehetnék vissza a kisgyerekkori emlékeimet keresve? Ezek is megjelennek a tudatunkban, és ezekkel együtt születik meg a vers jelentése. Ám nemcsak a vers egésze alkot jelet, hanem jel minden, amit a hazatérő maga körül lát. A rónaság, a város épületei, azok a helyek, ahol annak idején játszott, mind egy-egy emléket idéznek fel benne. A rónaság látványa indítja el benne az emlékezést, és idézi fel a játékvaglás emlékét is, amely ugyan kézzel foghatóan nincs jelen, de a helyszínek képei szinte valóságossá teszik a régi élményt.

Van, akinek többretegű, van, akinek nem – ezzel a gondolattal vihetjük tovább az előző témát Szabó Lőrinc verse (Balassagyarmat – Tücsökzene 30.) kapcsán.

Ennek a versnek a belső szerkezete Petőfi emlékező versénél összetettebb. Ott azt láttuk, hogy a *Szülőföldemen* művészi jel. Azon belül a viszontlátott utcák is jelek, amelyek a múltbeli eseményekre emlékeztetnek. Itt ennél is többet látunk. Szabó Lőrinc verse maga művészi jel, ebben megegyezik Petőfi versével. A város, Balassagyarmat szintén jel: a költő gyermekkori emlékeinek felidézője. De figyeljünk csak tovább! Hogy zajlott ez a gyermekkor? Már akkoriban is jelek sokasága vette körül a gyermeket. Azt mondták neki, „örvény”, s

ez a szó különös jelnek bizonyult az életében. Nemcsak veszélyes áramlatot jelentett, hanem félelmetes mesevilágot is, a sárkányok földjét és a tündérek világát. Mindez még most húsz, harminc év után is eszébe jut. Ennek a jelnek: örvény, számára második jelentése is van.

Egy üzenetnek **több címzettje is lehet** – erre hívhatjuk fel a figyelmet Ptófi és az Úti levelek kapcsán. Miben különbözik az úti levél az úti beszámólótól? Az úti levélnek konkrét címzettje van, megszólít valakit, és személyesen neki mesél. Az utazó a helyszínről küldi, kicsit olyan, mintha helyszíni riport lenne. Szinte érezzük az ottani illatokat, mintha mi is részt vennénk az utazáson. Ptófi úti levelei azonban nem csak a megszólítotthoz szólnak. Az olvasóközönség számára is érdekesek, bárki olvassa őket, mindenkinek sokat mondanak. A költő és a címzett, Kerényi Frigyes személyes kapcsolata nem uralkodik el a szövegeken. A levelek úgy vannak megalkotva, hogy mások is bekapcsolódhassanak az írott távolsági párbeszédbe. Ebben az esetben tehát a művészi jel két irányba mutat. A jel feladója félig a konkrét befogadóra figyel, neki küld üzenetet, félig azonban az ismeretlen olvasókra is gondol. Kényes feladat! Amit a barátunkkal beszélünk meg, az esetenként egészen mást jelenthet mások szemében. Izgalmas feladvány lehetett ez Ptófiéknak.

Lackfi János Bűvész című verse jó alkalmat ad az összetett jel, az **allegória** bemutatására.

Egy bűvészről beszélek, holott egy költőről szeretnék szólni. A szavak mágusa vagyok, ami nagy tehetség, de óhatatlanul szóvicceket csinálók a családtagjaim komoly problémáiból is. Ezt így nehéz elmondani. Egyszerűbb kissé a dolog mellé beszélni, kissé odébb helyezni a fókuszot. Egy bűvésznél könnyebb arról írni, hogy akaratlanul is bűvészkedik. Pontosan ez az allegória értelme: a képszerűbb dolog jobban kifejezi a lényegét. Vagyis nem azért beszélünk mellé, hogy elfedjük a lényegét, hanem hogy jobban kifejezhessük. Egy olyan jelet használunk (a bűvész szót), amely általában a cirkuszi fellépőt jelenti. Nálunk azonban egyedi, csak most érvényes jelentést fog kapni (valójában a költő gondjairól lesz szó). Ez a kölcsönzés éppolyan figyelemfelkeltő lesz, mintha a tárgyainkat használnánk szokatlan célokra. A fazekakból dobokat csinálunk, a fésűből szájharmonikát, a poharakból cimbalmot. Ezekből a cserékből, kölcsönzésekből érdekes dolgok sühetnek ki.

A NÉZŐPONTTAL KAPCSOLATOS KOMPETENCIÁK FEJLESZTÉSE

A Rege a csodaszarvasról kapcsán tisztázhatjuk: **több kódrendszerben** is el lehet mondani egy eseménysort, például a tudomány nyelvén vagy a népköltészet nyelvén.

Beszélhetünk ugyanarról a dologról a tényekre, történelmi adatokra hivatkozva, s beszélhetünk róla a jelképek, a képzelet és a művészet nyelvén. Nézhetjük az egyik nézőpontból, és megfigyelhetjük a másiktól. Ahogyan a világ születését is el lehet beszélni a Biblia képekben és szimbólumokban gazdag nyelvén, hat napba tömörítve az eseményeket, és megtehetjük ugyanezt a kozmológia nyelvén, az űs-robbanásra, az atomokra, elektronokra utalva. Ugyanezt a jelentést akarjuk kifejezni: népünk kialakult, a világmindenség megszületett. Ám ugyanarra a jelentésre többféle jellel is utalhatunk: regével, teremtéstörténettel, atomfizikával és történettudománnyal. A jel és a jelentés kapcsolatáról ötödik osztályban sokat tanultunk. Ebben a tanévben elsősorban arra fogunk figyelni a művek olvasásakor, ki honnan nézheti ugyanazt a dolgot, kinek miben fog változni a róla alkotott képe más-más nézőpontból. Arany János a mi szavainknál sokkal szebben utal erre a többféle látószögre. „Száll az ének szájról szájra” – írja. Én is beszélhetek Hunorról és Magyarról, te is elmesélheted a történetüket, s mindegyikünknek más és más módon fog feltűnni ugyanaz a valóság.

A Botond-mondát olvasva világossá tehető, mennyire különböző lehet **két csoport nézőpontja**.

Hasonló, ugyanakkor mindkét nép esetében lekicsinyöl az a pillantás, amelyet a másakra vetnek. Egyik sem becsüli sokra a másikat. A görög vitéz azt mondja: két magyar sem ér föl az ő erejével. Botond viszont azzal fejezi ki fensőbbiségét, hogy nem is a párbaj részleteiről intézkedik, hanem arról rendelkezik: hogyan gondoskodják a görög saját temetéséről. Botond és a görög vitéz párbaja a többféle nézőpont egyidejű érvényesülésének legszélsőségesebb esetét mutatja. Az ilyen összecsapásokban egészen ellentétes a látott jelek jelentése. Ami a görögöknek óriási csalódás, az a magyarok számára örömműnnp. Nem árt figyelni erre, ha el akarunk igazodni a világban. Ami az én szememben igazán jó dolog, azt a másik ember egészen másként is láthatja.

A fehér ló mondája szerint ugyanazon gesztus **máshonnan nézve mást jelent**.

A jel egy és ugyanaz a dolog ebben az esetben: az ajándékba küldött ló. Vagy még pontosabban: az ajándékozás gesztusa. Egészen mást olvas azonban ki a jeltől Szvatopluk, és egészen más jelentést szántak neki a magyarok. Szvatopluk szemében azt jelenti: egy szolganép jelentkezett szolgálatra. A magyarok szemében azt jelenti: nem rontunk ajtóstul a házba, először békés úton jelezzük, hogy igényt tartunk a földre. Ez a történet is azt mutatja, mennyire fontos, hogy megértsük a jel küldőjének szán-dékát. Az világos, hogy nekem mit jelent a küldemény. De vajon ugyanezt jelenti számára is? Ugyanúgy látja a dolgokat, ahogyan én látom? Emlékezzünk csak vissza a János vitéz zsványjelenetére! Miért is kímélik meg Jancsi életét? Mert azt mondja, ő semmitől sem fél. A zsványoknak ez azt jelentette: kitűnő rabló lesz belőle! Jancsinak viszont csupán annyit jelentett: nem félek tőletek. Ha jobban átgondolják, mit jelenthet ugyanaz a mondat Jancsi számára, nem szolgáltatták volna ki magukat neki.

Stibor elvakultsága a Beckó várában arra hívja fel a figyelmünket, hogy létezhet **teljesen „vak” nézőpont** is. Megfigyeltük már, mi mindent lehet másként látni különféle nézőpontokból. Máshogy értik a zsványok Jancsi szavait, mint ahogy ő értette. A görögök számára vereséget jelent az, ami a magyaroknak győzelem. Stibor vajda esetében azt mondhatjuk: semmit sem jelent számára az, ami másoknak nagyon is sokat mond. A munkára fogott embereknek mérhetetlen szenvedés – ő nem is tud róla. Az öreg szolganép szörnyű halál – Stibor csak a kutyáját látja, az idős embert nem. Előfordul, hogy mások egyáltalán nem látják azt, amit mi látunk. Ez legalább olyan bonyolulttá teszi az emberi együttélést, mint amikor kétféleképpen látjuk ugyanazt a dolgot.

Nézőpontunkat a legerősebben talán **előzetes ismereteink** határozzák meg.

A Mátyás anyja című ballada egyfelől történelmünk nagy korszakát idézi, mondaszerűen mesélve el a Hunyadiak címerállatának történetét, másfelől azonban örök emberi dolgokról is beszél, leginkább az anyai szeretetről. Az utóbbit speciális előismeretek nélkül is megértheti valaki, a történelmi összefüggéseket viszont nem. Egy angol diáknak semmit sem jelentene a Mátyás személyére való utalás. Az ő számára Mátyás egy alig ismert nép alig ismert királya. Nem ébrednének fel benne azok az érzések, amelyek bennünk felébrednek, ha Mátyás királyról hallunk. De ő is megértené a fiáért aggódó anya drámáját. A szörnyű kétségbeesést, amelyet kiszolgáltatott fia miatt érez. A borzasztó türelmetlenséget, amelyet katasztrófa esetén mi is érzünk: ó, miért nem lehetek ott máris, ebben a pillanatban. Ha egy

műalkotás minden jelentésrétegét meg akarjuk érteni, érdemes úgy is újraolvasnunk, újranezünk vagy -hallgatnunk a művet, mintha nem mi figyelnénk, hanem valaki más.

Szép Ilonka története a **szándékosan figyelmen kívül hagyott nézőpont** történeteként is olvasható.

„Leltek engem Mátyás udvarában” – mondja a vendég, s milyen igaz, hiszen hol lakna Mátyás másutt, mint Mátyás udvarában? De hiába mond ilyeneket, ebből ugyan meg nem értik a vendéglátói, hogy ki is ő. Mit jelent neki ez a mondat? „Valóban ott lakom, most hadd ne pontosítsam tovább, jobb az álruha!” És mit jelent Peterdiéknek? „Micsoda tekintélyes fiatalember, egyenesen az udvarból!” De kétértelmű már a kezdő jelenet is a vadással meg a pillangóval. „Istenemre!» szöla felszökelve / A vadász: »ez már királyi vad!» Ezt halljuk, ezt gondolja a király, s elgondolkodhatunk: mit is jelent hát, mitől is kétértelmű, hogy királyi vadnak nevezi a lányt? Neki annyit jelent: micsoda szép leány, micsoda királyi termet! Nekünk, olvasóknak viszont utólag már arra is utal az elnevezés, hogy elejtett vad lesz szegény lány. Olyan elejtett vad, akit megsebesít a szerelem nyila, akit leterít, elemészt a valóra nem váltható vágy. Több szereplő, több nézőpont, többféleképpen értelmezhető jelek, ennek vagyunk tanúi a Szép Ilonkát olvasva is. Itt azonban tovább színezhetjük és árnyalhatjuk a képet az eddigiekhez képest. Ezúttal a többféle jelentés megalkotása szándékos. Mátyás pontosan tudja, hogy Peterdiék félreértik a helyzetet. Tudja, hogy nem látják azt, amit könnyűszerrel felfedhetne előttük. Hagyja, hogy másként lássák a dolgokat, mint ahogyan ő látja, sőt igyekszik olyan ügyesen csűrni-csavarni a szót, hogy ne is juthassanak el arra a kilátópontra, ahol ő áll. Ezért is találó elejthető, megsebesíthető vadnak nevezni a lányt. A vadász egy magaslesen ül, mindent lát és ért. Hagyja, sőt akarja, hogy Peterdiék ne láthassanak olyan messzire, mint ő. Ez a helyzet sokszor előfordul az életben, és gyakran vezethet komolyabb bajokhoz – éppúgy, mint ebben a történetben is.

A Toldi Harmadik éneke olyan nézőpontra mutat rá, ahonnan **semerre sincs kilátás**.

Miklós tanácstalanul ül a nádasban, Bence tanácsokat adna neki, de nem lehet ebben a helyzetben jó tanácsot adni. Az olvasót leginkább a csapda képe ragadhatja meg, ha átélte már hasonló csapdahelyzetet. Semerre sem vezet út, nincs menekvés, nincs kijárat. Ami történt, megtörtént: a gyilkosságot nem lehet semmissé tenni. Hogyan tovább? Minden odaveszett, olyan bajba keveredtünk, amely jövátelhetetlen. Mindezt azonban csak az az olvasó fogja teljesen megérteni az elhangzó nyelvi jelekből, aki átélte ehhez hasonló élményt. Minél jobban emlékeztet egy leírt jelenet a saját élményünkre, annál erősebben át tudjuk érezni. Az elbeszélő szemszögéből nézve azért nélkülözhetetlen ez az ücsörgés a nádasban, mert ezzel tudja megadni Miklós további útjának az alaphangulatát. Miklós nem valami felé tart, hanem el akar távolodni valahonnan. Nem célja lesz a tettenek, hanem oka. Ezt a válsághelyzetet kell itt felvázolni. Mert válság ez, és az is marad mindaddig, amíg felül nem kerekednek megint a célok. Mint mindannyiunknál, ha az határozza meg az életünket, ami mögöttünk van, s nem az, ami előttünk. A főhős mindössze a sűrű nádat látja maga körül. Nincs előtte tágas perspektíva. Jövője homályba vész.

A Toldi Nyolcadik éneke megmutatja, hogyan **változtatja nézőpontját** alkalmanként az elbeszélő.

Egészen új kép tárul elénk, mintha éles váltás lenne a filmben, amit néztünk, vagy mintha egyszerre csak eltűnne a szoba, amelyben a filmjelenet játszódott, s egy egészen más helyen, más szereplőkkel peregne tovább a következő jelenet. De nemcsak az változik, amit látunk, hanem a nézőpont, a látószög is megváltozik. Az elbeszélő mindeddig Miklóst követte kamerájával. Már az Előhang is róla szölt, ő magasodott ki a parasztek közül az Első éneken, őt követtük a mezőről haza, majd otthonról a nádasba, s végül Pestre. Sőt, nemcsak követtük, hanem bele is láttunk a gondolataiba, vele azonosultunk, érte aggódtunk. Most egyszerre elhagyja őt az elbeszélő, és György nyomába szegődik. De nemcsak György tudatába látunk bele hirtelen, hanem a király gondolataiba is. Látjuk, hogy tudja: György rosszban sántikál. György pedig tudja, hogy szándékosan szabott túl nehéz feltételt a király, ezen még ő is átlát, a király pedig végképp átlát őrajta. Itt mutatkozik csak meg igazán, amiről már sokszor beszéltünk: ahány ember, annyifélet tud jelenteni egyidejűleg ugyanaz a jel. Miklós gyilkos lett: erről mi mindent tudunk, s azt is tudjuk, hogy nem ő a főbűnös. Györgynek ez a gyilkosság a legjobb alkalom. A királynak egy gyanús eset: eszében sincs, hogy higgyen Györgynek. Az írónak egy történet, amelyre sok mindent felfűzhet, amit el akar mondani. Nekünk, olvasóknak pedig azok a részek jelentenek valamit ebből a történetből, amelyhez hasonló magunk is átéltünk.

Bikakaland: **átvehetjük-e mások nézőpontját?**

A jelenet azzal szembesíti Miklóst, minnek is látszik ő most. Amikor májat dobnak neki, egyszerre látni kezdi magát kívülről, a többi ember szemével. Ő csak egy csavargó. Ez a felismerés vezet el ahhoz a gondolathoz, hogy páncélt kell szereznie. Nem elég kiválónak lennünk: ennek látszania is kell rajtunk. Nem elég a világot látnunk, magunkat is látnunk kell. Nem elég, ha a többiek látnak minket, látnunk kell magunkat az ő szemükkel is.

Toldi párbaja kapcsán megfigyelhetjük, milyen sokfelől tekinthetünk ugyanarra az eseményre.

A király és udvara Buda felől tekint a szigetre, Bence minden bizonnyal Pestről követi az eseményeket. A rostély eltakarja a bajnok arcát: Bencén kívül senki sem tudja, kit rejt a páncél. Nem tudják azt sem, mi mindent hordoz magában ez a vitéz, milyen sorsot, milyen lelki terheket. Kissé olyan most ő maga is, mint a Bence által hozott cipő: ami látszik belőle, az semmit sem mond el a belső lényegről. Miklósnak ez a belső lényege tárul fel most, a párbaj jelenetében. Amilyen megdöbbenés volt az első gyilkosságnál, most olyan megfontolt, hisz elsőre meg is kegyelmez a csehnek. Amilyen elvakult volt akkor, most olyan körültekintő, hisz nem alszik el az ébersége a győzelem utáni pillanatokban sem. Érezzük, hogy nemcsak a társadalomban került most a helyére, hanem belül is, Miklós felnőtté vált.

Az epikus olvasmányok kapcsán tisztázunk kell, hogy egy regénynek nemcsak írója van, hanem elbeszélője is.

A kettő nem feltétlenül azonosítható, hiszen az író sokszor magára ölt egy maszkot, és ez az álarcos beszél a műben, nem az író. Az álarcos – nevezzük most már elbeszélőnek – lehet szószátyár vagy éppenséggel értetlenkedő, beszélhet úgy, mintha megbotránkozna az általa mesélteken, vagy éppenséggel gúnyolódhat azon, amit elmond. Az elbeszélő akár az egyik szereplő is lehet – ilyenkor végképp nem gondolhatjuk, hogy amit mond, az mind az író véleményét tükrözné. A regény elbeszélője több helyről is szemlélheti a dolgokat. Ha egyben szereplője a cselekménynek, akkor jobbára csak annyit tudhat, amennyit a regénybeli mozgása során lát, hall és tapasztal. De a nem szereplő elbeszélő nézőpontja is sokféle lehet. Van, hogy mindentudó ez az elbeszélő, még a hősök fejébe is belelát. És előfordul, hogy tárgyilagos: csak annyit tud, amennyit egyik vagy másik szemtanú tudhat. A mű megszületésében, formálódásában tehát nagyon fontos, hogy milyen nézőpontból figyeli a történéseket az elbeszélő, mit lát, mit akar látni és tudni, miközben mesél.

Nézőpont és értékrend - Lázár Ervin novellája (A tolvaj) kapcsán erre is kitérhetünk.

A novella eszünkbe juttathatja a törvényeket, például ezt: nem szabad lopni. De ezek a törvények nem egyenrangúak. A történet elején mindenhatóan, vitathatatlanul látszik a magántulajdon szentségének törvénye. Lopni nem szabad. Már a Tízparancsolatban is benne van. De a paraszti közösség tudatában is benne van. Mi is lenne a falu szegényeivel, ha a nagy nehezen megszerzett javaik is csak úgy eltűnnének időről időre? A faluközösség nem tűrte az ilyesmit, az ősi törvény alapján kivetette magából a tolvajt. Váratlanul azonban érvényét veszti ez a törvény. Egyszerre csak megbánják, hogy akadályozni akarták a tolvajt. Sőt, szeretnék, ha újra jönne. Ha újra elhozna közeink egy olyan törvényt, amely magasabb rendű a mindennapok törvényénél. De hogyan lehetséges ez? Csak azért, mert különleges valaki a tolvaj, máris érvényét vesztesse minden szabály? Valóban eléggé különleges. Szárnya van. Angyal. Sosem látott, földöntúli lény. Nem elég ennyi ahhoz, hogy sutba dobjuk a törvényeinket? Nem lenne elég, ez az angyal azonban a szeretet világából röppen át ide, hozzánk. Egy olyan világ üzenetét hozza, amely összehasonlíthatatlanul nagyvonalúbb, mint mi vagyunk. Ahol majd mi is magunktól fogjuk felkínálni, amire a másoknak szüksége van. Ahol nem a törvények fogják elejét venni a lopásnak, hanem az emberek adni akarása, megosztani akaró szeretete. Ahonnét ez az angyal jött, ahonnét a szeretet váratlan üzenete jött át egy pillanatra, ott minden másként van. És emellett minden más eltöpreng.

Nógrádi Gábor remek ifjúsági regénye (gyerekrablás a Palánk utcában) azt mutatja, hogy a történet két nézőpontból párhuzamosan is mesélhető.

Elrabolt gyerek, rendőrök, nyomozók, rendőrkutyák. Aggódo szomszédok, megválaszolhatatlan kérdések, feszültség. Persze mi a másik nézőpontból is rápillanthatunk az eseményekre. Fönről, a padlásról figyelve a lenti dolgokat, egyszerre világossá válik, hogy nem történt itt semmiféle gyerekrablás. De ezt odalenn nem tudhatják. A két nézőpontból figyelve egészen mást jelentenek ugyanazok az információk. Egy krimiben ezek a dolgok különösen is élesen tudnak megmutatkozni. Hiszen ha a nyomozó a bűnözők nézőpontjából tekinthetne szét, egészen másként látná a dolgokat. Egy bűnügyi történetben különösen fontosak a jelek. Eltűnt a gyerek: ez egy olyan jel, amely sok mindent jelenthet: megszökött, elrabolták, eltévedt valahol, vagy csapdába esett, és nem tud hazatérni. Mindennapjainkban nekünk is számos lehetséges jelentés közül kell választanunk. Egyik jel sem egyértelmű, amivel találkozunk. Meg kell alkotnunk belőle valamilyen jelentést, s azután kiderül, jól értelmeztük-e a látottakat, vagy tévútra jutottunk, mint itt a Palánk utcában a szomszédok. Magunkkal hívjuk a barátunkat, de ő nemet mond. Haragszik ránk? Megunt minket? Másvalaki lett a barátja? Vagy egyszerűen nem ér rá, ahogyan mondja is, és pár nap múlva kiderül, semmi baja velünk? Mást jelentenek a jelek lentől nézve, és mást a padlásról.

Brunella Gasperini regénysorozata (Ő és mi, Mi és ők,

Én és ők) megmutatja, hogy az empátia révén **áthelyezhetjük nézőpontunkat** a másik ember nézőpontjába.

A regénysorozat egy sokgyerekes olasz család mindennapjait mutatja be. Egyik regényében egyikük beszél hozzánk, a másikban egy másik családtag nézőpontjából látjuk a família életét. Jelenetei azért is érdekesek, mert megmutatják, milyen sokféle inger ér bennünket akár egyetlen perc alatt. S hogy akik ezeket a jeleket küldik felénk, azoknak fogalmuk sincs róla, mi minden zajlik már amúgy is a fejünkben. Körülbelül olyan ez a jelenet is, mintha focilabdákat lőnénk át a szomszéd kertjébe a magas kerítés felett. Fogalmunk sincs, odaát hova csapódik be a labda. Lehet, hogy a virágágyásba, letörve a szép tulipánokat. Lehet, hogy a levestálba a teraszon. Jeleket küldünk egymás felé, de nem tudhatjuk, mit találunk el, mi minden jár épp akkor a másik fejében. A tankönyvben idézett regényben (Mí és ők – Egy lány feljegyzései) Nicoletta hangját halljuk, az ő szemével látjuk a családot. A reggeli kapkodásban mindenki egyszerre beszél, mindenki egyszerre menne a fürdőszobába, mindenki ideges. Nicoletta azonban egy másik világról ábrándozik. A távolba tűnt nyári vakáció emlékei elevenednek meg benne. Ott, a tóparton minden jobb volt, senki sem kapkodott, élvezni lehetett a nyugalmat. Az emlékképeket azonban elhomályosítják a mostani teendők, közük vegyülnek kiábrándult érzései, s ebbe a keveredő-kavargó gondolatsokaságba csapódnak be a külvilág neki címzett üzenetei. A jelenet az empátiára taníthat bennünket. Empátia annyit jelent: képesek vagyunk beleélni magunkat a másik ember helyzetébe, képesek vagyunk felfogni az ő szempontjait is. Aki nem eléggé empatikus, az focilabdaként lövi be a saját mondandóit a másik ember tudatába. Aki képes empatikusan viselkedni, az tudja, hogy sok minden kavaroghat épp a másik fejében. S azt is tudja, hogy ez a sok minden az általa küldött üzenet jelentését is megváltoztathatja odabenn.

A BESZÉDHELYZETTEL KAPCSOLATOS KOMPETENCIÁK FEJLESZTÉSE

A Parainézis olyan beszédhelyzettel szólal meg, amely egyszerre üzen **a nagy közösségnek és a magánszemélynek**.

Központi fogalma, melynek értéke és fontossága többször is hangsúlyossá válik, az erény (rény). A görög és római szónokok szövegein iskolázott szerző írásának felépítését retorikai fordulatok és eljárások szervezik. Ilyen eljárás a kérdés feltétele, amelynek megválaszolása lehetőséget ad egy téma kifejtésére. Máskor kijelentés formájában megfogalmazott felszólítást, tanácsot olvashatunk, amelynek kifejtése és magyarázata következik, és mindezzel a kijelentés igazságtartalmát is bizonyítja a megszólaló. Az intelmek beszélője a sokat tapasztalt, idősebb férfi gondolatait osztja meg az olvasóval. Beszédhelyzete a Himnusz vagy Vörösmarty Mihály Szózatának lírai énjével rokonítható. A Parainesis tanácsait egyszerre értékelhetjük az unokaöccsére odafigyelő idősebb rokon és a nemzetéért aggódó és felelősséget vállaló közszereplő gondolataiként. Az erényes, gondolkodó embert állítja

Az Ábránd beszélője olyan beszédhelyzetben szólal meg, amikor a beszéd egyben tett is: **beszédtett**, hiszen ígér, fogadkozik, elköteleződik.

A vers címe nem jelzi egyértelműen, hogy a következőkben szerelmes verset fogunk olvasni, csupán arra utal, hogy a téma a képzelgés, a beteljesületlen vágy tartományában mozog. A költemény központi motívuma a szerelmes áldozatvállalása a szerelmeséért. Egyfajta önlícitálás folyik, a lírai én egyre többet és többet „kínál” a lány szerelméért. Ezt megfigyelve, láthatod, hogy a licitálás határozza meg a vers szerkezetét. Ezt a fokozás alakzataként is olvashatjuk. Emellett az is feltűnhet, hogy a lírai én a szeretett nőt megszerezni kívánó szerelmes férfi beszédhelyzetéből szólal meg. Ezt bizonyítja többek között a jövőre vonatkozó fokozódó ígéretek felsorolása is.

Petőfi Sándor A borozó című korai verse olyan beszédhelyzetet idéz, amelyben **a beszélő megalkotott figura**, és egy bizonyos szerepből beszél.

Ez a vers már megelőlegezi a népiesség megjelenését költészetében. A vers helyzetdal, amelyben a lírai én egy népies alak szerepéből szólal meg. Egy hétköznapi és egyszerű szituáció, beszédhelyzet tárul az olvasó elé: a kicsit beképzeltnek és okoskodónak tűnő, italozó diák elmélkedik bor és ember kapcsolatáról. A megszólaló hetykesége és a borról vallott gondolatok szempontjából a verset bordalként is olvashatjuk. A borozás kapcsán egyfajta számvetés is készül, a lírai én végigtekint mindazokon a csalódásokon, gondokon és sikereken, amelyek életében érték. Ezek java részét a bor idézte elő, az okozta, ahogyan a negyedik versszak metonímiája („hurjaim”) révén magát az írást, az alkotás lehetőségét is a bornak köszöni a megszólaló.

Petőfi ars poeticájában a nemzet sorsáért felelősséget vállaló, abban magát kompetensnek tekintő bárdköltő, váteszköltő nem egyszerűen közli, hanem **kinyilatkoztatja** igazságait, értékítéleteit.

Ahogyan a Himnusz vagy a Szózat esetén megfigyelhetted, a 19. század első felében a magyar költészetben a bárdköltői szerep több lírikus életművében is hangsúlyos helyet foglalt el. Petőfi Sándor A XIX. század költői című verse szintén illeszkedik ebbe a sorba. Az eddig megismert költeményekben elsősorban a megszólalás mikéntjében, a hangvételben működött ez a fajta szerepköltészet. Petőfi versében a szerep és beszédhelyzet kialakításának és megformálásának látványos kísérletét láthatod, amely politikai üzenettel is kiegészül.

A Szeptember végén beszédhelyzete radikálisan különbözik az ars poeticáétól, mert itt legkevésbé sem kinyilatkoztat, hanem sokkal inkább **kérdez, bizonytalankodik, vívódik**.

A költemény első része a természeti képek révén általánosságban szól az elmúlásról, a halálról. A második rész viszont sokkal személyesebbé válik: a szerelmes férfi aggódásának, bizonytalanságának lehetünk tanúi. Ahogyan a természetben már látható a hófödte táj, úgy a szerelmes férfi is látni véli, hogy halála után felesége új férjet keres. Petőfi szerelmes verse nem csupán azért kiemelkedő alkotás, mert a jövő felvillantásával tragikussá teszi a jelen még felhőtlen boldogságot nyújtó pillanatát. A költő kérdése nem a szerelem idealizált elképzelése, hanem ennek a hétköznapiok reális tapasztalatát magába sűrítő képe. Éppen e két felfogás egymás mellé állítása adja meg a költemény lemondó alaphangulatát, amely az elégia műfajának egyik lényeges eleme.

A Nemzeti dal beszédhelyzetének fő jellemzője a buzdításból adódik: **a felhatalmazottság tudatában** zajlik a kommunikáció.

Az 1848. március 15-én kirobbant forradalom egyik jelképévé vált Petőfi Sándor Nemzeti

dal című költeménye, amelyet ez az alkalom ihletett. A hagyomány szerint a forradalom napjaiban többször is elhangzott Pest utcáin. A XIX. század költői című költemény már megelőlegezte a Nemzeti dal hangvételét, és ez előbbi pontos célokat (például jogegyenlőséget) is megfogalmazott. Ezzel szemben a forradalom ihlette költeményben sokkal inkább a cselekvés hangsúlyos. A középpontban a buzdítás, valamint a tétlenség elvetése áll, ez adja a vers forradalmi lendületét is.

A Szondi két apródja beszédhelyzete **paradox**: az eszköztelenek kerülnek retorikai fölénybe a hatalom képviselőjével szemben.

A három helyszín segítségével a ballada szövegeit is el tudod különíteni. A sírnál térdeplő két apród elbeszéléséből, „krónikás énekéből” értesülünk Szondi hősiességéről és a vár elestéről (1552). „...S hogy feljöve Márton...” kezdetű strófával kezdődik az apródok elbeszélése, amely a múltat, előtti egyezkedést idézi fel, innen indul a történet egyik váltakozva és ezt kiegészítve olvasható az apródokhoz érkező török követ beszédét, aki a győztes Ali pasa szempontjából meséli el a történetet. A követ szövege sokkal inkább jelenről és a jelenről szól, míg az apródoké a múltból, magatartásának, hajthatatlanságának nemcsak erkölcsi tétje van, hanem a történet (az emlék, a múlt) elmondhatóságának felelőssége és lehetősége is felmerül. A török követ és az apródok párbeszéde így csak látszólag jön létre, sokkal inkább két különböző szöveggé alakul egymás mellett. Ez a gondolati-szerkezeti megoldás a történetmesélés lehetőségeit helyezi a ballada középpontjába.

A Nádas tavon beszédhelyzetének jellemzője az **autokommunikáció**, a gondolatok közönség nélküli, önmagunknak szóló, belső megfogalmazása.

A csónakban üldögélő és környezetét szemlélő vadász szerepe határozza meg a lírai én beszédhelyzetét. Azt a szituációt, amelyben a természetről és a minket körülvevő világról való gondolkodás összeolvadhat. Ha felidézed Kölcsey Ferenc nemrég tanult Csónakon című versének felütését, megfigyelheted, hogy a csónakban elmélkedő ember képe visszatérő helyzetként jelenik meg a költészetben. Olyan szituációként, amelyben a természet nyugalma lehetőséget teremt a gondolkodásra. A romantikus tájleíró költészetet idézi Vajda verse, azonban jelentős újítással: a lírai én figyelme a külső világ felől egyre inkább önmaga felé fordul.

A Levél-féle Móríc Zsigmondhoz című költemény beszédhelyzete az **üzenet közvetettségének** példája: levél, műalkotás, írásbeliség, távolság közvetettségével dacolva és ezek közepette módosulva jut el a címzetthez.

A vers az ismert alkotótárs, Móríc Zsigmond (1879–1842) megszólításával a kétféle világlátás és költői hitvallás (ars poetica) hasonlóságára is ráirányítja a figyelmet. A vers műfaja verses levél (episztola), amely valóságos és megnevezett személyhez íródik. Az episztola a magyar irodalomban is visszatérően megjelenik, gondoljatok csak Arany János és Petőfi Sándor irodalmi levélváltására. Ady verse többszörösen is utal Arany János költészetére. Az utolsó strófa első sora Arany Mátynak anyja című balladájából kölcsönöz egy kifejezést („Adassék a levél / Hunyadi Mátynak...”), így a verses levél hagyományát is felidézi.

A Tétova óda a mindenkori beszédnek, beszédhelyzetnek azt a jellemzőjét mutatja meg, hogy a közlés **sikere, célba érése, pontossága mindig kétséges**.

A vers emelkedett, magasatos tárgya a szerelem, a lírai én szerelmese, így ez a választás meghatározza a megszólaló beszédhelyzetét is. Már az első két sorban lévő megszólítás is jelzi, itt egy szerelmi vallomás következik. A szerelmes férfi megpróbálja elmondani az alig elmondhatót. Éppen itt ragadható meg a címbe emelt jelző jelentése, hiszen az nem az érzés „tétovaságára” utal, sokkal inkább az elmondás, a szavakba öntés mikéntjének bizonytalanságára. Ezt az ingadozást jelzik számunkra a jellemzés során felbukkanó ellentétek is.

Szálinger Balázs: Szúnyog, szúnyog című verse olyan beszédhelyzetet jelenít meg, amikor **a konkrét közlések elvont jelentést** is hordoznak.

A lírai én beszédhelyzete hétköznapi: egy szülő a gyermekéért aggódik. Ami mégis érdekessé teszi a szöveget, az a megszólított és megszemélyesített szúnyog. Az elhangzó beszéd a csecsemő fölött köröző szúnyoghoz szól, és a kérésekből induló szöveg a zárlatra eljut a fenyegetésig. Azonban Szálinger verse nem csak a gyermekét a szúnyogcsípéstől megóvni próbáló szülőről szól. Láthatjátok, a szülő hiába kívánja megóvni gyermekét, előbb-utóbb a kisdédnek is szembesülnie kell a külvilággal. Így a játékos, ellentétekből és hasonlatokból építkező költemény jelentése e felismerések révén filozofikussá mélyül.

A Családom és egyéb állatfajták a retrospektív-nosztalgikus beszédmódra lehet példa.

Durrell regényének elbeszélője a Korfura költözött család tagjaként újabb és újabb állatokkal tér haza, amelyek a nevüknek, a nyitottságnak és befogadásnak köszönhetően hosszabb-rövidebb ideig a család részévé válnak. Garry visszatekintő nézőpontjából elbeszélte történet hangvételén kis nosztalgia is érződik a szigeten eltöltött idő után. Ennek köszönhetően arra is felfigyelhetsz, hogy az elbeszélés és az elbeszélte történet ideje eltér.

A körző titka a beszédhelyzetek mai, telekommunikációs eszközöknek köszönhető jellegzetességeire ad példákat.

A regény elbeszélője Hanna, Zsófi és Tibi nézőpontjából meséli a történetet, olvasóként azt láthatod csupán, amit a mű kamasz főhősei. Ez azért is fontos, mivel az olvasó így maga is részese lesz a körző utáni nyomozásnak, az elbeszélő nem közöl velünk olyan információkat, amelyeket Hannának ne tudnának. Az eseményekről a regény szövege gyakran rendhagyóan tudósít, hiszen nem csupán leírások és párbeszéd részek váltogatják egymást. A szövegben beépülnek azok a chat- és Skype-beszélgetések, e-mailek vagy SMS-ek, amelyeket a gyerekek váltanak egymással – hiszen hol máshol kommunikálnának egymással, mint az interneten és telefonon. A regény lineáris elbeszélését minduntalan megtörik például

Szent Péter esernyője: példa a szemtanúként megszólaló elbeszélői megnyilatkozásokra

Az esernyő és Szent Péter című alfejezet az első nagy – A legenda címet viselő – fejezet zárása. A regény első fejezetében az elbeszélő nemcsak a szereplők egy részét, hanem a környezetet is bemutatja. A történet hitelessége szempontjából is érdemes kiemelni a gyakran szemtanúként viselkedő elbeszélőt, aki sok esetben jelzi, maga is járt a helyszínen. A történetmesélő beszédhelyzetét kiszólások és az előbeszéd közvetlensége jellemzi.

